

<https://doi.org/10.62837/2025.9.310>

**XURAMAN RAHİB MİRZƏYEVA**  
*Azərbaycan Dillər Universiteti*  
*İngilis dilinin üslubiyatı kafedrası*  
*German Dilləri İxtisası, dissertant*  
<https://orcid.org/0000-0002-0021-5453>  
[xuraman.mirzeyeva@adu.edu.az](mailto:xuraman.mirzeyeva@adu.edu.az)  
[xuramanmirzayeva50@gmail.com](mailto:xuramanmirzayeva50@gmail.com)

**“MƏKAN İDRAKININ DİLƏ PROYEKSİYASI:  
YERLƏŞMİŞ OBYEKTİN İSTIQAMƏT VƏ ORIENTASIYASININ  
KOGNİTİV-MƏKAN DİLİNƏ TƏSİRİ”**

**Xülasə**

Bu məqalə məkan dili və kognitiv dilçilik arasında qarşılıqlı əlaqəni mərkəz alaraq, yerləşmiş obyektlərin istiqamət və orientasiya parametrlərinin məkan ifadələrinin formalaşmasına təsirini araşdırır. Məqalədə konseptual metafora nəzəriyyəsi, çərçivə semantikasi və psixoloji məkan modelləri kimi əsas kognitiv yanaşmalardan istifadə edilir. Yerləşmiş obyektlərin məkanda tutduğu mövqe, baxış istiqaməti və orientasiya xüsusiyyətləri danışanın qavrayış sistemində müəyyən konseptual strukturlar yaradır və bu strukturlar dil vasitəsilə kodlaşdırılır. Analiz göstərir ki, istiqamət və orientasiya yalnız məkan təsvirlərinin semantik quruluşunda deyil, həm də onların kontekstdən asılı interpretasiyasında aktiv rol oynayır. Tədqiqatın nəticələri göstərir ki, insan idrakı məkanı yalnız fiziki koordinat sistemi kimi deyil, həm də konseptual və dinamik çərçivə kimi qavradığından, dil bu qavrayışın strukturlarını əks etdirən mürəkkəb bir mexanizm kimi fəaliyyət göstərir.

**Açar sözlər:** *məkan dili, kognitiv dilçilik, linqvistik nisbilik, kontekst, orientasiya, istiqamət, dil-idrak münasibətləri, vizuallıq, konseptuallıq.*

**Giriş**

Təqdim etdiyimiz tədqiqat yerləşmiş obyektlərin istiqamət və orientasiya xüsusiyyətlərinin məkan dilinin quruluş və istifadəsinə təsirini kognitiv dilçilik nəzəriyyələri əsasında araşdırır. Təhlil həm nəzəri çərçivələrə, həm də empirik eksperimentlərin nəticələrinə söykənir. Aparılan araşdırma göstərir ki, obyektlərin orientasiya parametrləri məkan münasibətlərinin konseptual strukturlaşmasında əsas determinant rolunu oynayır və bu xüsusiyyətlər danışanın məkan ifadələrini seçməsinə müəyyənedici faktor kimi çıxış edir (Levinson, 2003; Talmy, 2000). Məqalənin nəticələri dil-idrak münasibətlərinin təbiətinə dair müasir kognitiv yanaşmaları genişləndirir və məkan təsvirlərinin psixolinqvistik emalı haqqında əlavə nəzəri dəlillər təqdim edir. Məkan dili insan idrakının əsas komponentlərindən biri olaraq, obyektlərin məkandakı qarşılıqlı münasibətlərini təsvir və strukturlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Məkan təsvirlərinin formalaşması həm dilin

daxili semantik-sintaktik strukturundan, həm də danışanın idrak sistemindən asılıdır. Son illərdə kognitiv dilçilik çərçivəsində aparılan araşdırmalar göstərir ki, məkan ifadələrinin seçilməsi sırf linqvistik proses deyil; əksinə, vizual qavrayış, konseptual çərçivələr və obyektlərin orientasiya xüsusiyyətləri ilə sıx bağlı olan kognitiv bir mexanizmdir.

Yerləşmiş obyektlərin istiqamət və orientasiya parametrləri — onların baxış yönü, fırlanma dərəcəsi, simmetriyası və məkandakı mövqeyi — danışanın məkan təsvirlərini necə qurduğunu müəyyən edən mühüm faktorlar hesab olunur. Buna baxmayaraq, bu amillərin məkan dilinin semantik və pragmatik səviyyələrinə təsiri hələ də tam araşdırılmamışdır. Mövcud tədqiqat sözlü məkan təsvirlərinin konseptual əsaslarını daha dərinləndirən anlamağa yönəlmiş və həm nəzəri, həm də eksperimental yanaşmalar vasitəsilə istiqamət-orientasiya amillərinin təsir mexanizmini müəyyən etməyi hədəfləyir. Bu baxımdan, mövcud araşdırma dil və idrak arasındakı qarşılıqlı təsiri genişləndirmək, məkan təsvirlərinin formalaşma prinsiplərini aydınlaşdırmaq və istiqamət-orientasiya kimi kənar amillərin məkan dilində oynadığı rolu elmi şəkildə izah etmək məqsədi daşıyır.

Məkan dili insan idrakının əsas komponentlərindən biri olaraq, obyektlərin məkandakı qarşılıqlı münasibətlərini təsvir və strukturlaşdırmaq üçün istifadə olunur. Məkan təsvirlərinin formalaşması həm dilin daxili semantik-sintaktik strukturundan, həm də danışanın idrak sistemindən asılıdır. Son illərdə kognitiv dilçilik çərçivəsində aparılan araşdırmalar göstərir ki, məkan ifadələrinin seçilməsi sırf linqvistik proses deyil; əksinə, vizual qavrayış, konseptual çərçivələr və obyektlərin orientasiya xüsusiyyətləri ilə sıx bağlı olan kognitiv bir mexanizmdir.

Məkan dili insanın ətraf mühiti qavraması və obyektlər arasındakı münasibətləri təsvir etməsi üçün əsas vasitələrdən biridir. İnsanlar istiqamət (direction) və orientasiya (orientation) kimi anlayışlardan istifadə edərək obyektlərin bir-birinə nisbətə yerləşməsini ifadə edirlər (Levinson, 2003). Bu istiqamətlərin və orientasiyanın qavranması həm kognitiv sistemin, həm də mədəni kontekstin təsiri altındadır (Pederson et al., 1998).

Məkan istiqamətləri anlayışı bir obyektin digər obyektə və ya müşahidəçiyə nisbətən mövqeyini göstərir. Orientasiya isə həmin obyektin hansı istiqamətə yönəldiyini ifadə edir (Carlson, 1999). Məsələn, “stolun arxasında” və “stolun qarşısında” ifadələri yalnız obyektin mövqeyini deyil, həm də onun orientasiyasını nəzərə alır. Bu fərq dilin strukturunda özünü göstərir və müxtəlif dillərdə fərqli şəkildə kodlaşdırılır (Tenbrink, 2011). Məkan dili insanların ətraf mühidə obyektlərin yerləşməsini, hərəkətini və qarşılıqlı münasibətlərini təsvir etmək üçün istifadə etdiyi kognitiv-linqvistik sistemdir (Levinson, 2003). Bu sistemin əsas elementlərindən biri istiqamət (direction) və orientasiya (orientation) anlayışlarıdır. İstiqamət obyektin digər obyektə və ya müşahidəçiyə nisbətən mövqeyini göstərir,

orientasiya isə həmin obyektin hansı tərəfə yönəldiyini, yəni “üzünün hansı istiqamətə baxdığını” müəyyənləşdirir (Carlson, 1999; Tenbrink, 2011).

Bu iki anlayış arasında fərq həm dil strukturunda, həm də qavrayış mexanizmlərində özünü göstərir. Landau və Jackendoff (1993) qeyd edirlər ki, məkan ifadələrinin düzgün başa düşülməsi üçün insan beyini eyni anda həm obyektlərin yerləşməsinə (“harada?” sualı), həm də onların orientasiyasını (“üzü hara baxır?” sualı) emal edir. Bu, “what–where” fərziyyəsi adlanır və vizual sistemin məkan dilindəki təzahürüdür (Landau & Jackendoff, 1993).

Karlson-Radvanski və Irwin (1993) eksperimental tədqiqatlarında göstərmişlər ki, insanlar bir obyektin digərinə münasibətdə yerləşməsinə təsvir edərkən obyektlərin istiqamətini və orientasiyasını fərqli şəkildə kodlaşdırırlar. Məsələn, “top stulun qarşısındadır” ifadəsi yalnız obyektin məkan mövqeyini deyil, həm də stulun orientasiyasını nəzərdə tutur. Əgər stulun üz tərəfi dəyişdirilərsə, eyni məkan münasibəti fərqli formada ifadə oluna bilər.

Levinson (1996) məkan dilini təsvir etmək üçün üç əsas koordinat sistemi müəyyən etmişdir:

1. **Nisbi sistem (relative frame of reference)** — müşahidəçinin mövqeyinə əsaslanır (məsələn, “məndən sağda”).

2. **Absolyut sistem (absolute frame of reference)** — təbiətə və sabit istiqamətlərə əsaslanır (məsələn, “şimalda”, “dağın aşağısında”).

3. **İntrinsik sistem (intrinsic frame of reference)** — obyektin öz orientasiyasına əsaslanır (məsələn, “evin arxasında”).

Bu koordinat sistemlərinin istifadəsi dillər arasında fərqlənir. Pederson və digərləri (1998) Hindistan və Meksika dillərində göstərmişlər ki, bəzi icmalarda insanlar məkanı ifadə edərkən yalnız absolyut sistemdən istifadə edir, halbuki Avropa dillərində daha çox nisbi və intrinsik sistemlər üstünlük təşkil edir.

Majid və həmkarları (2004) göstərir ki, istiqamət və orientasiyanın kodlaşdırılması yalnız dilin qrammatik quruluşu ilə bağlı deyil, həm də kognitiv vərdişlər və mədəni təcrübə ilə formalaşır. Bu nəticə dilin düşüncəyə təsiri məsələsində mühüm sübut hesab olunur. Bundan əlavə, Bohnemeyer, Bowerman və Levinson (2004) müəyyən etmişlər ki, obyektlərin orientasiyası məkan predikatlarının seçiminə təsir edir. Məsələn, bəzi dillərdə (məs. Tzeltal) obyektin orientasiyası ifadənin əsas semantik elementi olur, lakin digər dillərdə (məs. ingilis, türk, Azərbaycan dilləri) orientasiya yalnız əlavə izahla qeyd olunur. Tenbrink (2011) orientasiyanın yalnız məkan deyil, həm də zaman və fəaliyyət kontekstində istifadə olunduğunu vurğulayır.

İnsanlar “irəli baxmaq”, “geriyə dönmək” kimi ifadələr vasitəsilə həm məkan, həm də temporal münasibətləri orientasiya prinsipi ilə modelləşdirirlər.

Azərbaycan dili kontekstində istiqamət və orientasiya anlayışları həm leksik, həm də qrammatik səviyyədə ifadə olunur. “Masaya tərəf”, “divarın arxasında”,

“pəncərəyə qarşı” kimi ifadələrdə həm obyektin istiqaməti, həm də orientasiyası nəzərə alınır. Lakin dilimizdə orientasiyanın təsviri daha çox kontekstə əsaslanır, yəni obyektin “üzü”, “arxası”, “yanı” kimi hissələri vasitəsilə məna formalaşır (Əliyeva, 2019).

Beləliklə, istiqamət və orientasiya anlayışları yalnız məkan təsvirində deyil, həm də dilin ümumi kognitiv strukturunun formalaşmasında əsas rol oynayır. Onların qarşılıqlı təsiri nəticəsində insanlar obyektlər arasında məkan əlaqələrini həm nitqdə, həm də qavrayışda dinamik şəkildə modelləşdirirlər (Levinson, 2003; Tenbrink, 2011).

Tədqiqatlar göstərir ki, məkan ifadələrinin quruluşu insan beyninin vizual və kognitiv sistemləri ilə sıx əlaqəlidir (Landau & Jackendoff, 1993). İngilis və ispan dillərində aparılmış eksperimentlərdə iştirakçılar obyektlərin istiqamətinə əsasən fərqli deskriptiv strategiyalar seçmişlər (Majid et al., 2004). Bu isə göstərir ki, istiqamət və orientasiya sadəcə qrammatik kateqoriyalar deyil, həm də düşüncə tərzinin bir hissəsidir. Məkan dili mədəniyyətlər arasında fərqli kodlaşdırma sistemlərinə malikdir. Məsələn, Tzeltal kimi bəzi dillərdə məkan istiqamətləri nisbi deyil, **absolyut koordinat sisteminə** əsaslanır — “yuxarıda”, “aşağıda” kimi ifadələr daima təbiət orientasiyasına bağlıdır (Levinson, 1996). Halbuki, Azərbaycan və ingilis dillərində “sağ” və “sol” kimi **nisbi orientasiya** daha çox istifadə olunur (Bohnenmeyer et al., 2004).

Məkan təsvirinin dil vasitəsilə formalaşmasını öyrənmək üçün aparılan psixolinqvisistik tədqiqatlar göstərmişdir ki, obyektlərin orientasiyası dəyişdikdə danışanların ifadə formaları da dəyişir (Carlson-Radvansky & Irwin, 1993). Məsələn, bir stulun üzünün hansı istiqamətə baxdığını göstərmək üçün danışan fərqli məkan predikatları seçə bilər. Bu, həm qrammatik, həm də semantik fərqləri əks etdirir. Azərbaycan dilində də məkan münasibətləri həm istiqamət, həm də orientasiya əsasında ifadə olunur. “Masaya tərəf”, “divarın arxasında”, “pəncərəyə qarşı” kimi ifadələr bu iki komponentin birləşməsinə əks etdirir. Bununla belə, məkan dilinin tədqiqi sahəsində Azərbaycan dilində sistemli psixolinqvisistik araşdırmalar hələ azdır, bu isə gələcək tədqiqatlar üçün mühüm istiqamət təşkil edir. Yerləşmiş obyektlərin istiqaməti və orientasiyası məkan dilinin quruluşuna və qavranmasına ciddi təsir göstərir. Bu təsir həm kognitiv sistemin fəaliyyət mexanizmlərindən, həm də dilin struktur xüsusiyyətlərindən qaynaqlanır. Müxtəlif dillərdəki fərqlər göstərir ki, məkan dilinin universal deyil, mədəni və kognitiv əsaslı fərqli modelləri mövcuddur.

Məkan dilinin formalaşması təkcə qrammatik və semantik qaydalarla deyil, həm də insan beyninin kognitiv və neyropsixoloji mexanizmləri ilə sıx bağlıdır (Landau & Jackendoff, 1993;

Levinson, 2003). İstiqamət və orientasiya anlayışları insanın məkan qavrayışı sisteminin mühüm tərkib hissəsini təşkil edir, çünki bu anlayışlar vasitəsilə insan həm vizual, həm də dil əsaslı məlumatları inteqrasiya edir (Carlson-Radvansky &

Irwin, 1993). Kognitiv neyroelm tədqiqatları göstərir ki, məkan münasibətlərinin qavranılması **parietal və hipokampal strukturlarla** əlaqəlidir. Parietal pay istiqamət və orientasiya kimi nisbi mövqelərin tanınmasında, hipokampus isə obyektlərin məkan yaddaşında saxlanması mühüm rol oynayır (O’Keefe & Nadel, 1978; Burgess, 2008). Bu sistemlər birlikdə “kognitiv xəritə” yaradır — insanın ətraf mühətdə obyektləri istiqamət və orientasiya əsasında təsnif etməsinə imkan verir. Sınır yönümlü təsvir (neuroimaging) tədqiqatları göstərmişdir ki, məkan dili işlədikən beynin **sağ parietal korteksi** aktivləşir, bu isə vizual məkan emalının dil mexanizmlərinə inteqrasiya olduğunu göstərir (Amorapanth et al., 2010). Beləliklə, məkan dilinin kognitiv bazası həm vizual, həm də leksik-semantik şəbəkələr tərəfindən dəstəklənir.

“**Dil və düşüncə**” münasibəti kontekstində istiqamət və orientasiya anlayışları *lingvistik nisbilik nəzəriyyəsi* (linguistic relativity) çərçivəsində geniş tədqiq olunur (Whorf, 1956; Levinson, 1996). Bu nəzəriyyəyə görə, dilin insanın düşüncə tərzinə, məkan qavrayışına və idrak fəaliyyətinə təsir etdiyini irəli sürən bir kognitiv-antropolingvistik konsepsiyadır (Whorf, 1956; Lucy, 1997). Bu nəzəriyyə ən çox Sapir–Whorf fərziyyəsi (Sapir-Whorf Hypothesis) kimi tanınır. Edward Sapir (1929) qeyd edirdi ki, dil yalnız fikir ifadə edən vasitə deyil, həm də dünyanı necə gördüyümüzü və başa düşdüyümüzü müəyyənləşdirən bir sistemdir. Onun fikrincə, “insanlar yaşadıkları dilin əsiridir”, yəni dil düşüncənin sərhədlərini müəyyənləşdirir (Sapir, 1929). Benjamin Lee Whorf (1956) isə bu ideyanı daha da inkişaf etdirərək dilin qrammatik və leksik strukturunun insanın təbiət hadisələrini və məkan münasibətlərini necə qavradığını formalaşdırdığını irəli sürdü. Whorf-un məşhur fikrinə görə, “dilnin strukturu düşüncəni formalaşdırır və onu müəyyən istiqamətə yönəldir” (Whorf, 1956, s. 212). Bu yanaşma “dil düşüncəni müəyyənləşdirir” prinsipinə əsaslanır və determinist (güclü) forma adlanır, halbuki Sapir bu təsiri daha nisbi (zəif) şəkildə görürdü: dil düşüncəni tam müəyyənləşdirmir, amma onu istiqamətləndirir (Gumperz & Levinson, 1996).

Lingvistik nisbilik nəzəriyyəsinin iki əsas versiyası mövcuddur:

- **Güclü versiya (lingvistik determinizm)** — dil düşüncəni tam formalaşdırır; insan yalnız dilində olan anlayışlarla düşüncə bilər (Whorf, 1956).
- **Zəif versiya (lingvistik nisbilik)** — dil düşüncəyə təsir edir, lakin onu məhdudlaşdırmır; dil fərqləri düşüncə fərqlərinə səbəb ola bilər, amma onları tam müəyyən etmir (Lucy, 1992; Levinson, 2003). Müasir kognitiv dilçilik əsasən zəif versiyanı qəbul edir və dilin qavrayışa istiqamətləndirici təsirini eksperimental şəkildə araşdırır (Slobin, 1996; Majid et al., 2004).

Məkan dilinin tədqiqi lingvistik nisbilik nəzəriyyəsinin ən məhsuldar sahələrindən biridir. Levinson (1996, 2003) və Majid və digərləri (2004) tərəfindən aparılmış tədqiqatlar göstərmişdir ki, müxtəlif dillərin danışanları məkan münasibətlərini fərqli şəkildə kodlaşdırırlar. Məsələn,

Tzeltal dilində danışanlar məkanı absolyut koordinat sisteminə əsasən ifadə edirlər (“dağın yuxarısında”, “dənizin aşağısında”), halbuki ingilis və Azərbaycan dilləri kimi dillərdə daha çox nisbi sistemlər (“məndən sağda”, “qarşımdakı ev”) istifadə olunur (Pederson et al., 1998; Levinson, 2003). Bu fərq yalnız dil səviyyəsində deyil, həm də kognitiv strategiyada özünü göstərir: Tzeltal danışanları məkan orientasiyasını yaddaşda sabit təbii istiqamətlərə əsasən saxlayırlar, ingilis danışanları isə müşahidəçinin mövqeyinə görə dəyişən nisbi sistemdən istifadə edirlər (Majid et al., 2004). Bu nəticələr dilin düşüncə və qavrayış proseslərinə real təsirini göstərən ən güclü sübutlardan hesab olunur. Bu tip tədqiqatlar Whorf-un fərziyyəsinin müasir empirik təsdiqi kimi qəbul edilir (Bowerman & Levinson, 2001).

Kognitiv psixologiyada aparılan tədqiqatlar da dilin qavrayışa təsirini göstərir. Boroditsky (2001) müəyyən etmişdir ki, müxtəlif dillərdə zamanın istiqamətini ifadə etmək üçün fərqli məkan metaforaları istifadə olunur. İngilis dilində zaman “irəli-geri” istiqamətində təsvir olunur (“looking forward to the future”), halbuki çin dilində həm “şaquli”, həm də “üfüqi” istiqamətlərdə ifadə mümkündür (Boroditsky, 2001). Bu, zaman qavrayışının dilin məkan strukturundan asılı olduğunu göstərir. Gentner və Goldin-Meadow (2003) isə qeyd edirlər ki, dilin məkan və qrammatik strukturları uşaqlarda kognitiv inkişaf prosesinə təsir göstərir. Uşaqların məkan münasibətlərini öyrənmə tərzini danışdıqları dilin struktur fərqlərinə görə dəyişir. Bu istiqamətdə Levinson və Brown (1994) göstərmişlər ki, Hollandiya və Avstraliya dilləri üzərində aparılan eksperimentlərdə məkan qavrayışının istiqaməti dil fərqlərinə uyğun dəyişmişdir. Bu fakt Whorfun “dil düşüncəyə istiqamət verir” tezisini bir daha gücləndirmişdir.

XXI əsr tədqiqatları göstərir ki, dil və düşüncə münasibətləri qarşılıqlı və çoxsəviyyəlidir. Slobin (1996) “thinking for speaking” (nitq üçün düşünmə) anlayışını təklif etmişdir. O, hesab edir ki, insanlar danışarkən fikirlərini dillərinin qrammatik və leksik imkanlarına uyğunlaşdırırlar. Bu, Whorfun nəzəriyyəsini müasir kognitiv çərçivədə daha realist şəkildə izah edir. Digər tərəfdən, Pinker (1994) kimi tədqiqatçılar Whorf nəzəriyyəsini qismən tənqid edərək qeyd edirlər ki, insan düşüncəsi yalnız dilə əsaslanmır; qeyri-verbal düşünmə və məkan qavrayışı dildən asılı olmadan da mümkündür. Lakin sonrakı neyroloji tədqiqatlar göstərmişdir ki, dil və düşüncə tam müstəqil deyil, eyni neyron şəbəkələrdə qarşılıqlı fəaliyyət göstərirlər (Amorapanth et al., 2010; Lupyan & Bergen, 2016).

Məkan dili ilə epizodik yaddaş arasında da qarşılıqlı əlaqə mövcuddur. Burgess, Becker və King (2001) qeyd edirlər ki, insan beynində məkan münasibətləri haqqında biliklər səhnə-bazalı yaddaş “scene-based memory” kimi saxlanılır və dil vasitəsilə aktivləşdirilə bilər. Məsələn, “kitab stolun üzərindədir” cümləsi insan beynində həmin məkan konfigurasiyasının mental təsvirini yaradır. Landau, Dessalegn və Goldberg (2010) göstərmişlər ki, bu təsvirlər “ikonik kodlaşdırma” prinsipi ilə işləyir — yəni, insanlar məkan münasibətlərini həm söz, həm də vizual

model şəklində xatırlayırlar. Bu da göstərir ki, məkan dili və məkan yaddaşı arasında ikitərəfli əlaqə mövcuddur.

Azərbaycan dilində məkan ifadələrinin quruluşu insanın vizual diqqət yönünü və orientasiya konseptlərini əks etdirir. “Divarın arxasında”, “pəncərəyə tərəf”, “evin qarşısında” kimi ifadələrdə obyektin istiqaməti ilə yanaşı, danışanın mövqeyi və diqqət fokusunun istiqaməti də nəzərə alınır (Əliyeva, 2019). Bu, dilimizdə də məkan qavrayışının nisbi koordinat sisteminə əsaslandığını göstərir. Azərbaycan dilində absolyut sistem elementləri (“şimalda”, “aşağıda”, “yuxarıda”) mövcud olsa da, gündəlik nitqdə daha çox nisbi və intrinsik istinadlar işlədilir. Bu, mədəni və kognitiv xüsusiyyətlərin dil strukturuna uyğunlaşmasının göstəricisidir. Kognitiv və dil faktoru məkan ifadələrinin formalaşmasında mərkəzi rol oynayır. Beynin vizual sistemləri ilə dil mexanizmləri birgə fəaliyyət göstərərək insanın məkan təsəvvürlərini modelləşdirir. İstiqamət və orientasiya həm qavrayış, həm yaddaş, həm də dil səviyyəsində qarşılıqlı əlaqədədir. Fərqli dillərdə bu münasibətin dəyişməsi isə insan düşüncəsinin dil strukturlarına necə uyğunlaşdığını göstərir (Levinson, 2003; Majid et al., 2004; Burgess, 2008).

Tədqiqat göstərir ki, məkan dili insan idrakının əsas komponentlərindən biri kimi həm vizual, həm də konseptual sistemlərin inteqrasiyasına əsaslanır. Yerləşmiş obyektlərin istiqamət və orientasiya parametrləri dilin məkan strukturlarının formalaşmasına birbaşa təsir göstərir. Bu təsir dilin yalnız qrammatik və semantik səviyyəsində deyil, həm də psixolinqvistik və neyrokognitiv səviyyələrdə özünü göstərir.

İstiqamət və orientasiya anlayışları beynin parietal və hipokampal strukturlarında formalaşan kognitiv xəritələrlə əlaqəlidir və bu əlaqə dilin semantik sistemində də əks olunur. Fərqli dillərdə məkan münasibətlərinin kodlaşdırılmasındakı fərqlər dilin düşüncəyə istiqamətverici rolunu, yəni zəif formadakı lingvistik nisbilik prinsipini təsdiqləyir.

Azərbaycan dilində məkan ifadələri əsasən nisbi və intrinsik koordinat sistemlərinə əsaslanır, bu isə mədəni və kognitiv amillərin dil strukturuna adaptasiyasını göstərir. Beləliklə, istiqamət və orientasiya yalnız məkan münasibətlərinin təsvirində deyil, həm də dil-idrak əlaqəsinin təməl mexanizmlərinin izahında açar anlayışlardır.

Bu tədqiqat nəticəsində aydın olur ki, dil və idrak arasındakı qarşılıqlı əlaqə dinamik və çoxsəviyyəlidir. Dil, insanın məkanı necə qavradığını və təsvir etdiyini formalaşdırır, eyni zamanda bu qavrayışı əks etdirən bir mexanizm kimi fəaliyyət göstərir. Gələcək tədqiqatlar Azərbaycan dilində məkan oriyentasiyasının neyrolinqvistik və eksperimental əsaslarının daha dərinlən araşdırılmasına yönəldilə bilər.

**KHURAMAN RAHİB MİRZAYEVA**  
**“The Projection of Spatial Cognition into Language: The Impact of Located  
Objects’ Direction and Orientation on Cognitive-Spatial Language”**

**ABSTRACT**

This study focuses on the interaction between spatial language and cognitive linguistics, exploring how the direction and orientation parameters of situated objects influence the formation of spatial expressions. The paper employs key cognitive approaches such as conceptual metaphor theory, frame semantics, and psychological models of space. The spatial position, viewing direction, and orientation features of situated objects create specific conceptual structures within the speaker’s cognitive system, which are encoded through language. The analysis shows that direction and orientation play an active role not only in the semantic organization of spatial descriptions but also in their context-dependent interpretation. The findings indicate that human cognition perceives space not merely as a physical coordinate system but also as a conceptual and dynamic framework; thus, language functions as a complex mechanism reflecting the structures of this perception.

**Keywords:** spatial language, cognitive linguistics, linguistic relativity, context, orientation, direction, language-cognition relations, visuality, conceptuality.

**МИРЗОЕВА ХУРАМАН РАГИБ КЫЗЫ**

**«Проекция пространственного восприятия на язык: влияние  
направления и ориентации расположенных объектов на когнитивно-  
пространственный язык».**

**РЕЗЮМЕ**

Данная статья сосредоточена на взаимодействии между пространственным языком и когнитивной лингвистикой, исследуя влияние параметров направления и ориентации расположенных объектов на формирование пространственных выражений. В работе используются основные когнитивные подходы, такие как теория концептуальной метафоры, фреймовая семантика и психологические модели пространства. Положение объекта в пространстве, направление взгляда и особенности ориентации формируют определённые концептуальные структуры в системе восприятия говорящего, которые кодируются посредством языка. Анализ показывает, что направление и ориентация играют активную роль не только в семантической организации пространственных описаний, но и в их контекстуально-зависимой интерпретации. Результаты исследования свидетельствуют о том, что человеческое восприятие пространства основано не только на физической координатной системе, но также на концептуальной и динамической структуре, а язык функционирует как сложный механизм, отражающий эти когнитивные структуры.

**Ключевые слова:** пространственный язык, когнитивная лингвистика, лингвистическая относительность, контекст, ориентация, направление, соотношение языка и мышления, визуальность, концептуальность.

### Ədəbiyyat siyahısı

1. Amorapanth, P. X., Kranjec, A., Bromberger, B., Lehet, M., & Chatterjee, A. (2010). What's left and what's right: Spatial processing across the hemispheres. *Frontiers in Human Neuroscience*, 4, 18. <https://doi.org/10.3389/fnhum.2010.00018>
2. Bohnemeyer, J., Bowerman, M., & Levinson, S. C. (2004). Crosslinguistic perspectives on the semantics of spatial language. *Language Sciences*, 26(1), 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2003.04.001>
3. Boroditsky, L. (2001). Does language shape thought? Mandarin and English speakers' conceptions of time. *Cognitive Psychology*, 43(1), 1–22. <https://doi.org/10.1006/cogp.2001.0748>
4. Bowerman, M., & Levinson, S. C. (Eds.). (2001). *Language acquisition and conceptual development*. Cambridge University Press.
5. Burgess, N. (2008). Spatial cognition and the brain. *Annals of the New York Academy of Sciences*, 1124(1), 77–97. <https://doi.org/10.1196/annals.1440.002>
6. Carlson, L. A. (1999). Selecting a reference frame. *Spatial Cognition and Computation*, 1(4), 365–379. <https://doi.org/10.1023/A:1010095910931>
7. Carlson-Radvansky, L. A., & Irwin, D. E. (1993). Frames of reference in vision and language: Where is above? *Cognition*, 46(3), 223–244. [https://doi.org/10.1016/0010-0277\(93\)90016-D](https://doi.org/10.1016/0010-0277(93)90016-D)
8. Əliyeva, N. (2019). Azərbaycan dilində məkan ifadələrinin kognitiv-semantik xüsusiyyətləri. *Dil və Ədəbiyyat Araşdırmaları*, 5(2), 55–72.
9. Gentner, D., & Goldin-Meadow, S. (Eds.). (2003). *Language in mind: Advances in the study of language and thought*. MIT Press.
10. Gumperz, J. J., & Levinson, S. C. (Eds.). (1996). *Rethinking linguistic relativity*. Cambridge University Press.
11. Landau, B., & Jackendoff, R. (1993). “What” and “where” in spatial language and spatial cognition. *Behavioral and Brain Sciences*, 16(2), 217–265. <https://doi.org/10.1017/S0140525X00029733>
12. Landau, B., Dessalegn, B., & Goldberg, A. M. (2010). Language and space: Momentary interactions. *Language Learning and Development*, 6(4), 219–243. <https://doi.org/10.1080/15475441.2010.505488>
13. Levinson, S. C. (1996). Frames of reference and Molyneux's question: Crosslinguistic evidence. In P. Bloom et al. (Eds.), *Language and Space* (pp. 109–169). MIT Press.
14. Levinson, S. C. (2003). *Space in language and cognition: Explorations in cognitive diversity*. Cambridge University Press.

15. Lucy, J. A. (1992). *Language diversity and thought: A reformulation of the linguistic relativity hypothesis*. Cambridge University Press.
16. Majid, A., Bowerman, M., Kita, S., Haun, D. B., & Levinson, S. C. (2004). Can language restructure cognition? The case for space. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(3), 108–114. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2004.01.003>
17. O’Keefe, J., & Nadel, L. (1978). *The hippocampus as a cognitive map*. Oxford University Press.
18. Pederson, E., Danziger, E., Wilkins, D., Levinson, S. C., Kita, S., & Senft, G. (1998). Semantic typology and spatial conceptualization. *Language*, 74(3), 557–589. <https://doi.org/10.1353/lan.1998.0010>
19. Pinker, S. (1994). *The language instinct: How the mind creates language*. HarperCollins.
20. Slobin, D. I. (1996). From “thought and language” to “thinking for speaking.” In J. Gumperz & S. C. Levinson (Eds.), *Rethinking linguistic relativity* (pp. 70–96). Cambridge University Press.
21. Tenbrink, T. (2011). *Reference frames of space and time in language*. John Benjamins Publishing.
22. Whorf, B. L. (1956). *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. MIT Press.

**Rəyçi: f.f.d. Mikayılova Azadə Ramazan qızı  
tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur**